

Iwona Arabas

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN

ORCID 0000-0002-1194-984X

Larysa Bondar

Filia Archiwum RAN, St. Petersburg, Rosja

Lidia Czechowicz

Filia Archiwum RAN, St. Petersburg, Rosja

Nie tylko kurs historii naturalnej. Księżnej Anny Jabłonowskiej zbiór „wszystkich przedmiotów dociekań rozumu człowieka”

Not Only a Natural History Course. Duchess Anna Jabłonowska’s “Collection of All Objects of Human Reason Inquiries”

One of the richest natural history collections in Europe at the end of the 18th century was the Cabinet of Natural History of Duchess Anna Jabłonowska née Sapieha (1728–1800) in Siemiatycze. In 1802, the collection was purchased by Tsar Alexander I and handed over to the University in Moscow (where it burned down in 1812). It was only possible to recreate the richness of the collection and the way it was taken over after the sales documents had been found in 2008 in the Archive of the Russian Academy of Sciences in St. Petersburg. However, some documents were illegible, and it was only in 2020 that the entire documentation was read. It revealed a completely different image of the collection than expected, as in one part the collection refers to cabinets of curiosities. The article is the first publication in Polish on Anna Jabłonowska’s “art cabinet”, with translations of the lists of exhibits by Count Stanisław Sołtyk (from French) and by V.M. Severgin and A.F. Sevastyanov (from Russian).

Keywords: cabinet of natural history, art cabinet, Duchess Anna Jabłonowska, naturalists

Słowa kluczowe: gabinet historii naturalnej, gabinet sztuki, księżna Anna Jabłonowska, naturaliści

W tytule artykułu zostały zawarte dwie opinie o gabinecie historii naturalnej księżnej Anny z Sapiehów Jabłonowskiej. O jej zbiorze jako „kursie historii naturalnej” możemy

przeczytać w artykule z 1793 r., zamieszczonym w czasopiśmie „Korespondent Krajowy i Zagraniczny”, w związku z wizytą króla Stanisława Augusta¹. Natomiast do zbioru artefaktów (zawartości poza przyrodniczej): „wszystkich przedmiotów dociekań rozumu człowieka”² odnoszą się słowa Vasilija Michajłowicza Severgina (1765–1826), który był autorem spisu *pięce par pięce* siemiatyckiego gabinetu, powstałego w trakcie pakowania przed wywozem do Moskwy.

Zawartość gabinetu Jabłonowskiej fascynowała historyków już w XIX w. Ciekawość była pobudzana zarówno opinią, że zbiór był cenniejszy niż ten zgromadzony w paryskim ogrodzie królewskim, dzięki któremu powołano w 1793 r. *Muséum National d’Histoire Naturelle*³, jak i brakiem informacji co do rzeczywistej zawartości gabinetu. Przez lata publikacje o kolekcji księżnej opierały się na poszlakach i źródłach pośrednich. Do dzisiaj podstawą w poznaniu działalności Jabłonowskiej jest książka Janiny Berger-Mayerowej (1900–1971) z 1936 r. pt. *Księżna pani na Kocku i Siemiatyczach*⁴, wydana we Lwowie w 1936 r. Dzieło o jednej z najważniejszych kobiet polskiego oświecenia powstało z inicjatywy prof. Franciszka Bujaka⁵, który zarekomendował autorkę do stypendium Funduszu Kultury Narodowej. Pretekstem do podjęcia tej pracy była sto pięćdziesiąta rocznica pierwszego wydania *Ustaw powszechnych dla dóbr moich rządców*⁶ autorstwa Jabłonowskiej, według Bergerówny jednego „z najciekawszych zabytków literatury gospodarczej XVIII w.”⁷. Już w latach trzydziestych XX w. autorka wyrażała żal z powodu niemal doszczętnie zniszczonego podczas pierwszej wojny światowej archiwum gospodarczego księżnej. Podczas II wojny światowej wiele dokumentów, z których korzystała autorka, spłonęło lub zaginęło, co sprawia, że jej ustalenia mają wyjątkową wartość. Pozostało jednak wiele problemów nierozwiązanych przez Bergerównę, a dotyczących przede wszystkim pasji kolekcjonerskiej bohaterki książki. Bergerównę interesowała bowiem głównie działalność ekonomiczna i twórczość literacka księżnej – w monografii z kilkuset stron tylko sześć (s. 25–31) poświęconych jest pasji przyrodniczej.

Współcześnie siemiatycki gabinet był treścią prac przede wszystkim prof. dr hab. Zbigniewa Wójcika oraz prof. dr hab. Karoliny Targosz, i to dzięki nim została podsumowana dotychczasowa wiedza o wartości kolekcji⁸. Przełom w badaniach źródłowych nastąpił

- 1 *Diariusz bytności Najjaś. PANA w Siemiatyczach, dobrach J.O. Xiężny Jejmcj Anny z Xiążąt Sapiehów Jabłonowskiej Wdżiny Braclawskiej*, „Korespondent Krajowy i Zagraniczny”, Dodatek do nr 99, z 10 XII 1793 r., s. 2028–2209, za: Z. Wójcik, *Siemiatycki gabinet historii naturalnej Anny Jabłonowskiej*, [w:] *Księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska (1728–1800) w 200. rocznicę zgonu*, red. A. Wołek, Z.J. Wójcik, Siemiatycze 2001, s. 104–105.
- 2 V.M. Severgin, *Zapiski puteshestvija po zapadnym provincijam Rossijskogo gosudarstva, ili mineralogicheskije, khozjajstvennye i drugie primechanija, ucinennye vo vremja proezda cherez onye v 1802–1803*, St. Petersburg 1803; tłum. za: Z. Wójcik, *Aleksander Sapieha i warszawskie środowisko przyrodnicze końca XVIII i początku XIX*, „Prace Muzeum Ziemi” t. 15, 1970, s. 44–47.
- 3 U podstaw utworzenia *Muséum National d’Histoire Naturelle* był *Jardin des Plantes* wraz z Królewskim Gabinetem Historii Naturalnej (*Cabinet d’Histoire Naturelle*).
- 4 J. Bergerówna, *Księżna pani na Kocku i Siemiatyczach*, Lwów 1936, s. 451.
- 5 Dzięki wstawiennictwu swojego mentora mogła korzystać z dokumentów archiwalnych kockiej biblioteki hrabstwa Józefa Żółtowskiego.
- 6 A. Jabłonowska, *Ustawy powszechne dla dóbr moich rządców*, t. 1–7, Siemiatycze 1783–1785; wyd. następne: t. 1–8, Warszawa 1786.
- 7 J. Bergerówna, op. cit., s.1.
- 8 Z. Wójcik, *Siemiatycki gabinet historii naturalnej*, s. 89–133; idem, *Anna Paulina Jabłonowska i Siemiatycze w drugiej połowie XVIII w. w pracach historyków z lat 1936–1999*, [w:] *Księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska*, s. 278–303; K. Targosz, *Kolekcjonerki XVIII wieku Anna Jabłonowska i Teofila Konstancja Morawska i ich zbiory przyrodnicze*, [w:] *Kobieta epok dawnych w literaturze, kulturze i społeczeństwie*, red. I. Maciejewska, K. Stasiewicz, Olsztyn 2008,

dopiero w 2008 r. podczas kwerendy prowadzonej przez Iwonę Arabas w oddziale Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk w St. Petersburgu. Odnaleziono wówczas materiały archiwalne dotyczące sprzedaży kolekcji⁹, które pozwoliły na odtworzenie zawartości gabinetu oraz historii zakupu nadzorowanego przez wysłanników cara Aleksandra I.

Proces sprzedaży rozpoczął list hrabiego Stanisława Sołtyka z 12 października 1801 r., w którym została złożona oferta kolekcji zawierająca jej opis:

*Exposé sommaire de l'état actuel du cabinet d'histoire naturelle formé à Siemiatycze en Podlasie par J.A. la feuë Princesse Donairiere Jablonowska Palatine de Braclaw. Née P. Sapieha. D'après le relevé qui en a été fait en mois Août 1801 („Krótkie opisanie aktualnego stanu gabinetu historii naturalnej założonego w Siemiatyczach na Podlasiu przez świętej pamięci księżną Jabłonowską, wojewodzinę Braclawską. Z domu Sapieha. Według spisu sporządzonego w miesiącu sierpniu 1801”)*¹⁰.

Autor listu wyraził przekonanie o wielkiej wartości kolekcji i poinformował, że inwentarz gabinetu, który sporządziła Jabłonowska, niestety zaginął. Oferta okazała się interesująca dla tworzonego Muzeum Historii Naturalnej Uniwersytetu Moskiewskiego i car Aleksander I postanowił wysłać do Siemiatycz akademików, mineraloga Vasilija M. Severgina i zoologa Aleksandra Fedorowicza Sevastjanova (1771–1824), aby zdecydować o celowości nabycia kolekcji. Wybór padł na tych dwóch przyrodników, ponieważ Akademia uznała na podstawie listu Sołtyka, że te dwa królestwa przyrody są najlepiej reprezentowane w gabinecie¹¹.

Po odnalezieniu w Archiwum RAN w St. Petersburgu rękopisów ze spisami kolekcji, nadsza wiedza musiała oprzeć się na tym sporządzonym przez hrabiego Sołtyka, gdyż inwentarz Severgina i Sevastjanova, mający charakter spisu z natury, okazał się nieczytelny ze względu na daleko posunięte utlenienie atramentu. Tym samym przez długi czas nie mógł być wprowadzany do obiegu naukowego. Dopiero wiosną 2020 r. dokument ten został odczytany po wykonaniu fotografii metodą fotoluminescencji w Laboratorium Ochrony i Restauracji Dokumentów Archiwum RAN w St. Petersburgu. Obraz uzyskano metodą badania nieniszczącą dokumentów papierowych – dzięki luminescencji (blask nietermiczny)

s. 313–337; eadem, *Z korespondencji Anny Jabłonowskiej ze Stanisławem Augustem Poniatowskim*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 53, 2008, nr 1, s. 69–81.

9 Filia Archiwum RAN, St. Petersburg [SPbF ARAN], Rkps SPbF ARAN, P IV op. 1, 148 (210 k); 1, 2–1801, 10; P IV 1, 149 (15 k.); *Procès-verbaux des séances de l'Académie Impériale des Sciences Depuis sa fondation jusqu'à 1803*, t. 4, 1786–1803, C. Petersburg 1911; por. I. Arabas, *Losy kolekcji księżnej Anny Jabłonowskiej na podstawie dokumentów z Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk w St. Petersburgu*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 54, 2009, nr 2, s. 95–108 oraz eadem, L. Bodnar, *Istochniki po izucheniyu Natural'nogo kabineta knyagini Anny Yablonovskoj v fondah Sankt-Peterburgskogo filiala Arhiva RAN*, [w:] *Millerovskie chteniya – 2018: Preemstvennost' i tradicii v sohraneni i izuchenii dokumental'nogo akademicheskogo naslediya: Materialy II Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, 24–26 maya 2018 g.*, red. I.V. Tunkina, Sankt-Peterburg 2018 (*Ad fontes. Materialy i issledovaniya po istorii nauki*, випуск 14), s. 263–279.

10 Kopia dokumentów jest przechowywana w SPbF ARAN; oryginał, jak wynika ze znaku wykonanego na nim, został otrzymany przez W.M. Severgina i A.F. Sevastjanova przed ich wyjazdem z Petersburga, SPbF ARAN, Rkps SPbF ARAN, P. IV. Op. 1. D 148. k. 13–49 v.

11 SPbF ARAN, Rkps SPbF ARAN, F. 1. Op. 1a. D. 4. k. 950, Op. 1a. D. 4.k. 966–967. Istnieją powody, by sądzić, że autorem był François Richard, który konsekwentnie towarzyszył kolekcji od momentu jej pakowania w Siemiatyczach i podczas dalszego pobytu w Moskwie. Sołtyk znał Richarda przed przybyciem akademików do Siemiatycz i zlecił mu pomoc przyjezdnym.

widocznej pod wpływem promieni ultrafioletowych o średniej i długiej fali. Do jego wzbudzenia stosuje się źródła światła, które emitują maksymalną energię w tej części widma UV i są emitowane przez filtry światła zainstalowane przed reflektorami (do obiektywu aparatu przymocowano żółte i żółto-zielone filtry szklane)¹².

Badanie towarzyszące procesowi foto-identyfikacji manuskryptu autorstwa Severgina i Sevastyanova pozwoliło na technologiczną charakterystykę dokumentu. Rękopis został napisany na „szmatce” – papierze uzyskanym z używanych tkanin (szmat) z lnu, konopi, bawełny lub innych włókien pochodzenia roślinnego. Cechy blasku tekstu pozwoliły nam ustalić, że zastosowano tu atramenty żelazno-żółciowe lub piwne w kolorze brązo-czarnym. Tusz ten został wykonany z siarczynu żelaza i garbników, uzyskanych z tak zwanych orzechów atramentowych – galasów, które tworzą larwy owadów z rodziny Galasówkowatych (*Cynipidae*) na liściach dębu. Przez długi czas były to standardowe atramenty używane w piśmie od XIII w. do połowy XX w.

Podczas pracy z tym manuskrytem strony z zanikającym tekstem zostały sfotografowane aparatem cyfrowym Canon 550D w warunkach ustalanych empirycznie. Dwie lampy PRK-4 z filtrami światła ultrafioletowego służyły jako źródła światła. Kontrolę ostrości przeprowadzono za pomocą fluorescencyjnych lamp, a „strzelanie” odbyło się w całkowitej ciemności. Do każdej strony ekspozycję wybrano indywidualnie, ponieważ teksty były wyblakłe nierównomiernie. Przyczyną nierównomiernego blaknięcia jest oczywiście to, że niektóre części dokumentu zostały napisane innym atramentem, różniącym się składem i koncentracją. To założenie potwierdza fakt, że istniejące kopie zostały sporządzone dwoma różniącymi się charakterami pisma. Linie napisane atramentem zawierające dużą ilość siarczynu żelaza zostały „uderzane” mocniej.

Po otrzymaniu fotografii i zapoznaniu się z treścią spisu rosyjskich akademików największym zaskoczeniem był zamieszczony tam bardzo obszerny spis artefaktów, który w opisie Sołtyka był enigmatyczny. Zbiory siemiatyckie po ewentualnym zakupie miały trafić na uczelnię moskiewską i może dlatego hrabia Sołtyk uznał, że pokazanie poza przyrodniczej kolekcjonerskiej pasji księżnej będzie odwołaniem się do minionej już epoki ciekawości¹³ i idei encyklopedyzmu¹⁴. Chciał prawdopodobnie przedstawić gabinet jako placówkę przyrodniczą, taką jaką sugerował stworzyć w 1775 r. Michał Mniszech w artykule *Myśli względem założenia Musaeum Polonicum*¹⁵.

W obiegu naukowym znany był fakt obecności zbiorów spoza świata natury, o których wspominała sama Jabłonowska w liście do Bernoulliego 1778 r. Zapraszała go do odwiedzenia Siemiatycz pisząc, że oprócz bogatej kolekcji przyrodniczej, będzie mógł zobaczyć „wazy i urny etruskie wraz z innymi starożytnościami oraz woskowy model anatomiczny pięciu zmysłów, artystycznie wykonany przez słynną Manzolini z Boloni”¹⁶.

12 Technika tę stosowano jeszcze przed przejściem na fotografię cyfrową.

13 K. Pomian, *Zbieracze i osobliwości: Paryż – Wenecja XVI–XVIII wiek. Drogi kultury europejskiej: trzy studia*, tłum. A. Pieńkos, Warszawa 1996.

14 J. Partyka, *Między scientia curiosa a encyklopedią*, Warszawa 2019.

15 M. M[niszech], *Myśli względem założenia Musaeum Polonicum*, „Zabawy przyjemne i pożyteczne z różnych autorów zebrane” t. 11, 1775, cz. 2, s. 211–226.

16 J. Bernouilli, *Podróże po Polsce 1778*, [w:] *Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. 1, Warszawa 1963, s. 352.

Z kolei w artykule w czasopiśmie „Korespondent Krajowy i Zagraniczny” z 1793 r., wydrukowana została relacja z wizyty Stanisława Augusta w Siemiatyczach pt. *Diariusz bytności Najjaś. PANA w Siemiatyczach, dobrach J.O. Xiężny Jejmcí Anny z Xiążąt Sapiehów Jabłonowskiej W[ojewo]dziny Braclawskiej*. Tekst odnosi się do odwiedzin króla w Gabinetie Historii Naturalnej, gdzie istniała „Sala Fizyczna z kolekcją starożytności, medalów i osobliwości zaeuropejskich”¹⁷.

Ostatnia relacja o kolekcji napisana za życia Jabłonowskiej jest autorstwa Stanisława Staszica, który odwiedził Siemiatycze w lipcu 1799 roku. Również ona zawiera informacje o „zbiorze ciekawości”¹⁸:

Narzędzia fizyczne szczupłe i dawne, oprócz jednej lunety akromatycznej. Na półtora cała otwartości. Jest także zbiór medalów niewielki; kopersztychów pięknych wiele. Robót z wieku szesnastego w słoniowej kości i robót jako też strojów mieszkańców Indii, jest cały pokój, między którymi znajdują się narzędzia gospodarskie i domowe Rzymian z Herkulanum i Pompei¹⁹.

Następny opis *miscellanea curiosa* tej kolekcji jest już autorstwa jednego z wystawców Aleksandra I – Severgina²⁰ i został opublikowany w 1803 r.:

Gabinet ten ulokowany był w pałacu siemiatyckim w czterech wielkich salach. Wydaje się, że nieżyjąca księżna Anna Jabłonowska, małżonka byłego wojewody braclawskiego, urodzona księżniczka Sapieha, zwracała uwagę na wszystkie przedmioty dociekań rozumu człowieka. Spowodowało to, że w tym gabinecie znajdują się nie tylko przedmioty należące do historii naturalnej²¹, lecz także wiele narzędzi fizycznych, modeli machin, medale, monety starożytne i nowsze, wazy, figurki bożków, różne wyroby artystyczne, bursztynowe i z kości oraz inne zarówno cywilizowanych, jak i niektórych dzikich ludów²².

Do pierwszej dekady XXI w. właśnie opis Severgina był podstawą do wydawania opinii o gabinecie Jabłonowskiej, gdyż był najobszerniejszym ze znanych dokumentów. Ze względu na zainteresowania autora dotyczył on jednak przede wszystkim części mineralogicznej. Część pozaprzrodnicza nie została w ogóle uwzględniona. W propozycji zakupu kolekcji w spisie Sołtyka jest niewielka część pt. *Addition à l'Exposé du Cabinet d'Histoire Naturelle de Siemiatycze contenant les productions d'art* („Dodatek do Ekspozycji Gabinetu Historii Naturalnej w Siemiatyczach. Mieści w sobie wytwory artystyczne”). Z opisu dowiadujemy się, że „smak do historii naturalnej księżnej Jabłonowskiej nie przeszkodził, aby zainteresować się też tym, co towarzyszy ludzkiej egzystencji i przyczynia się do doskonalenia naszej wiedzy”²³. Ta część dokumentu to tylko około 10% spisu całej kolekcji.

17 *Diariusz bytności Najjaś. PANA w Siemiatyczach, dobrach J.O. Xiężny Jejmcí Anny z Xiążąt Sapiehów Jabłonowskiej Wdziny Braclawskiej*, s. 2028–2209.

18 *Dziennik podróży Stanisława Staszica 1789–1805*, wyd. Cz. Leśniewski, Kraków 1931, s. 23.

19 *Ibid.*, s. 353.

20 V.M. Severgin, op. cit.

21 P. Daszkiewicz, A. Bauer, *Specimens from the Second Collection of Albertus Seba in Poland: the Natural History Cabinet of Anna Jabłonowska (1728–1800)*, „Bibliotheca Herpetologica” t.6, 2006, nr 2, s. 16–20.

22 V.M. Severgin, op. cit.

23 SPbF ARAN, *Exposé sommaire de l'état actuel du cabinet d'histoire naturelle formé à Siemiatycze en Podolésie par J.A. la feue Princesse Donairiere Jabłonowska Palatine de Braclaw. Née P. Sapieha. D'après le relevé qui en*

O wiele precyzyjniej potraktowali tę część zbiorów Severgin i Sevastjanov, którzy spisali zawartość w sumie 101 skrzyń. Jednak ponownie własne zainteresowania wzięty górze i ze względu na specjalizację autorów opisane zostały najdokładniej dwie części – mineralogiczna (8000 próbek) i zoologiczna (6000 okazów). Botanika jest prawie pominięta (1500 okazów), a część nazwana *Каталог искусственному кабинету* (gabinet sztuki) zawiera spis numizmatów (1115), obiektów archeologicznych (31), etnograficznych (360), a także przyrządy „fizyczne”, modele mechanizmów i urządzenia (630).

W porównaniu z listem Sołtyka widać, że bardzo dokładnie spisane zostały instrumenty naukowe. U Sołtyka jest tylko wzmianka:

Na koniec można znaleźć jeszcze bardzo dużą liczbę ciekawych modeli precyzyjnych instrumentów matematycznych, optycznych, fizycznych itd., zestawy kompletne i wybór przeznaczonych do doświadczeń elektrycznych²⁴.

Natomiast najpoważniej hrabia potraktował w tym fragmencie dokumentu część numizmatyczną. Sądząc po krytycznych notatkach i dokładnym przypisaniu większości monet i medali, był on jeśli nie kolekcjonerem, to dobrym koneserem numizmatyki. Spis pozwala na dość pewną rekonstrukcję tej części zbioru, która ma jeszcze dodatkową wartość, ponieważ przynajmniej częściowo uniknęła losu reszty kolekcji prawdopodobnie spalonej w pożarze Moskwy w 1812 r.²⁵

W obu rękopisach XVIII-wieczni przyrodnicy zgodnie użyli odniesień do *mirabiliów*, które nawiązywały w swoim charakterze do odchodzących w zapomnienie gabinetów osobliwości²⁶. Pisząc o tej części siemiatyckich zbiorów, Rosjanie użyli pojęcia „gabinet sztuki”, a Sołtyk – „wytwory artystyczne”.

Analizując spisy tej części zbiorów w odnalezionych rękopisach, można zauważyć, że pomimo wielkich zmian w muzealnictwie europejskim, jakie dokonały się w drugiej połowie XVIII w., nie zmienił się jednak gust kolekcjonerki, która, chcąc spełnić oczekiwania odwiedzających gabinet, gromadziła rzeczy „niezwykłe”, nie zawsze zgodne z deklarowanym programem gabinetu. Jabłonowska prawdopodobnie początkowo uległa odchodzącej już wówczas modzie i zwracała również uwagę na wartości estetyczne i atrakcyjność wizualną²⁷.

W efekcie kolekcja była intelektualnym odzwierciedleniem środowiska, z którym była związana i na którym się wzorowała. Była przecież pod ogromnym wpływem ojczyma, wojewody nowogródzkiego Józefa Aleksandra Jabłonowskiego (1711–1777)²⁸, który stworzył w pierwszej połowie XVIII w. na zamku w Lachowcach na Wołyniu prawdopodobnie pierwszą na ziemiach polskich kolekcję starożytności – *Museum Jablonovianum*²⁹.

été fait en mois Août 1801. Rkps SPbF ARAN, P IV op. 1, D 148, k. 13–15.

24 Ibid., k. 49v.

25 I. Arabas, N.M. Smirnowa, J. Krasnobajewa, S. A. Kowalenko, *Ocalałe z moskiewskiej pożogi: materialne ślady świetności przyrodniczej kolekcji księżnej Anny Jabłonowskiej*, „Cenne, Bezienne/Utraczone”, 2013, nr 1–4, s. 12–17.

26 M. Zawartko-Laskowska, *Mecenat naukowy Stanisława Augusta i jego przyrodnicze pasje*, „Kronika Zamkowa” 2008, nr 1–2, s. 80.

27 O. Topol, *Deliss, płaszczyzny percepcji*, [w:] *Muzeum sztuki. Antologia*, Kraków 2005, s. 402; K. Jagodzińska, *Czas muzeów w Europie środkowej. Muzea i centra sztuki współczesnej (1989–2014)*, Kraków 2014, s. 26–39.

28 A. Betlej, *Sibi, Deo, posteritati. Jabłonowscy a sztuka w XVIII wieku*, Kraków 2010, s. 155–330.

29 Idem, *Polish Art Collections in Brühl's Time. The Case of the Collection of Joseph Alexander Jabłonowski*, [w:] *Heinrich Graf von Brühl (1700–1763). Ein sächsischer Mäzen in Europa. Akten der internationalen Tagung zum*

Tradycje kolekcjonerskie w rodzinie Jabłonowskich sięgają czasów ojca Jana Kajetana, czyli Jana Stanisława Jabłonowskiego (1669–1731)³⁰, którego zbiór, jak i inne gromadzone przez arystokrację tego okresu osobliwości, stanowiły „malownicze akcenty kultury staropolskiej”³¹. Jabłonowska mogła również słyszeć o kolekcji (może nawet w młodości ją oglądać) zgromadzonej przez Hieronima Floriana Radziwiłła (1715–1760) w Białej na Podlasiu³².

Jabłonowska hołdowała więc w początkowym okresie swojej pasji kolekcjonerskiej wcześniejszym programom gromadzenia zbiorów. Bliskie były jej wytyczne m.in. Antoine’a Dezalliera d’Argenville (1680–1765), który opublikował w 1727 r. wskazówki dla kolekcjonerów w artykule zatytułowany *Lettre à un curieux* („List do zainteresowanego/ciekawego/miłośnika”) w czasopiśmie „Mercure de France”. Według Dezalliera zbiory powinny składać się z dzieł sztuki, okazów reprezentujących nauki przyrodnicze, różnych „osobliwości”, a także „starożytności”³³. Takie podejście było kontynuacją zjawiska inwentaryzacji świata³⁴, które Umberto Eco określił „marzeniem o całkowitym poznaniu”³⁵. Równie dobrze można zacytować w odniesieniu do siemiatyckiej kolekcji księżnej Anny Jabłonowskiej słowa inskrypcji znajdującej się na paryskim Palais de Chailot:

Choses rares ou choses belles ici savamment assemblées instruisent l’œil à regarder comme jamais encore vues toutes choses qui sont au monde („Rzeczy rzadkie i rzeczy piękne, tutaj zręcznie połączone, uczą nas patrzeć na wszelkie rzeczy tego świata, jakbyśmy je widzieli po raz pierwszy”)³⁶.

Poniżej zamieszczone spisy *Addition à l’Exposé du Cabinet d’Histoire Naturelle de Siemiatyckie contenant les productions d’Art i Каталог искусственному кабинету* są po raz pierwszy ogłoszone drukiem w języku polskim w przekładzie z języka francuskiego i rosyjskiego Iwony Arabas.

1. Spis zbiorów „wytworów artystycznych” według francuskojęzycznego rękopisu hrabiego Stanisława Sołtyka³⁷

Dodatek
do Ekspozycji Gabinetu Historii Naturalnej w Siemiatyczach.
Mieści w sobie wytwory artystyczne.

250. *Todesjahr*, red. U.C. Koch, C. Ruggero, Drezno 2017, s. 449–461.

30 B. Chmielowski, *Nowe Ateny*, t. 1, Lwów 1745, s. 88.

31 K. Brzezina, *Gabinet osobliwości Hieronima Floriana Radziwiłła w Białej*, „Studia Podlaskie” t. 7, 1997, s. 12.

32 K. Brzezina-Scheuerer, *Między wiarą a wiedzą. Zainteresowanie księcia Hieronima Floriana Radziwiłła naturą i medycyną*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” t. 46, 2018, nr 3 s. 89–107.

33 M. Śledzianowska, *Zainteresowania kolekcjonerskie Teofili Konstancji z Radziwiłłów Morawskiej, Walerii ze Stroynowskich Tarnowskiej i Izabeli z Flemmingów Czartoryskiej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 57, 2012, nr 3–4, s. 181–192.

34 T.F. de Rosset, *Kolekcja artystyczna – geneza, rozkwit, kryzys*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” t. 45, 2014, s. 253–285.

35 U. Eco, *Szaleństwo katalogowania*, Poznań 2009.

36 Autorem sentencji jest Paul Valéry, cyt. za: U. Eco, op. cit., s. 170.

37 SPbF ARAN, Rkps SPbF ARAN, P IV op. 1, D 148, k. 45v–49v.

Smak księżnej Jabłonowskiej poświęcony był historii naturalnej, nie przeszkodziło to, aby zainteresować się też tym, co towarzyszy ludzkiej egzystencji i przyczynia się do doskonalenia naszej wiedzy. Można znaleźć na to dowody w bardzo skróconej liście, którą dajemy.

Antyki

I

Numizmaty starożytne

Szereg wielkich brązowych medali 80. Królewskie najlepiej zachowane i dużo rzadkich rewersów. Zaczyna się od Juliusza Cezara a kończy się na Gallienie. Medale najrzadsze w kolejności to: August „ze swoją głową”, Tyberiusz „ze swoją głową”, Plotyn, Aelius Cesa, Didiusz Julianus, Diadumenian, Barbia Orbiana, Paulina, Maximus Cesa. Dwa Gordiany Africanusy ojciec i syn, Balbin, Pupien, Quintus Herenninus, Hostylian, Emilian, Othon z Antiochii i Pertinax z Egiptu. Marciana wydaje się być, Pertinax łańciski, z pewnością fałszywa, jak również Vespasia Polla. Jeden medal dołączony do tego zestawu nie jest cesarski, ale etruski z miasta Capoue.

Drugi podobny zbiór [monet] w brązie, wszystkich wartości, prawie wszystkich władców cesarstwa rzymskiego od Juliusza Cezara aż do Gratiana, nie bez niektórych luk w kilku miejscach.

Ta kolekcja liczy 158, z czego siedemdziesiąt dwa są całkowicie wytarte, a większość pozostałych źle zachowana. Jedynymi godnymi uwagi są Macrin, Maximus Cesar, Pius z Kolonii Dekapol i Mariniana³⁸, a także medale miast Amfipolis i Neapolu.

Kolekcja około dwustu trzydziestu dwóch srebrnych monet, prawie wszystkie cesarskie, ale z powodu luk nie zachowana jest kolejność. Większość z tych monet jest bardzo zwiędła i bardzo powszechna. Można wyciągnąć z tej wielkiej liczby następujące medale.

Jeden Trajana na rewersie jego Ojca (*Divus pater Trajan*). Pius, rewers *Aeternitas*, medale pośmiertne jego żony Faustyny. Dwa Didiusa Julianusa z różnymi rewersami.

II

Inne Antyki

Dziewiętnaście waz etruskich z malowidłami, z których trzy bardzo duże, cztery mniejsze, inne małe, wśród nich kilka mis i lamp.

Dwadzieścia pięć innych glinianych waz antycznych, jedna pokryta lakierem, inne nieoszlifowane [surowe].

Piętnaście lamp glinianych grobowych i jedna zwykła z brązu.

Dwanaście żałobnych, jedno gliniane, inne szklane.

Jeden puchar lub kielich ze szkła antycznego.

Dziesięć małych bożków z brązu, z których sześć z pewnością antycznych.

Dwa bożki egipskie z terakoty.

38 Prawdopodobnie imię żony cesarza Waleriana.

Siedem pierścieni z brązu, z których jeden z grawerowanym kamieniem.

Jedna lampa z brązu z podstawą podobną do brązu.

Dużo narzędzi z brązu, jak rylce do pisania, narzędzia chirurgiczne, [rozmaite?] agrafy, bransolety, małe figurki zwierząt, łyżki i różne fragmenty.

Dwie spiżowe wazy antyczne jako dzbanki na wodę.

Trzy interesujące końcówki włóczni ze spiżu.

Duży puchar spiżowy ozdobiony na zewnątrz grawerowaniem.

Jedno antyczne spiżowe sistrum.

Dwa antyczne kamienne odważniki.

Trzy topory spiżowe.

Jeden duży grzebień spiżowy.

60 kamieni z pierścieni rytych, w większości starożytnych, wśród których jest wiele Abraxas gemm³⁹.

Wielka kolekcja odcisków na płytach rytych starożytnych kamieni.

III

Medale współczesne

Złote

Jeden Inocenta XI 1670.

Dwa rosyjskie. Jeden Piotra Wielkiego z okazji zwycięstwa nad Połtawą, drugi Katarzyny II, na rewersie pomnik Piotra Wielkiego.

Trzy z Polski Władysława IV na cześć wyzwolenia Smoleńska. Pamięci Bogusława Księcia Radziwiłła. Augusta III rozdany 3 sierpnia⁴⁰. Jeden z Hiszpanii z okazji wstąpienia na tron hiszpański Karola III. Jeden z Austrii Arcyksięcia Leopolda. Dwa medale ślubne, inny satyryczny.

Srebrne

Cesarzy rzymskich i dynastii austriackiej osiem.

Trzy Imperium Rosyjskiego.

Trzy z Francji.

Szwedzki Jeden.

Jeden z Prus.

Jeden z Hiszpanii .

Cztery z Saksonii.

Jeden z Parmy.

Jeden z Baden.

Jeden z Kurlandii.

Jeden z okazji wojny 7 letniej.

Jeden z okazji pokoju w Münster.

Jeden z okazji pokoju 1763.

Pięć medali papieży. Jeden Grzegorza XV, jeden Innocentego XII, dwa Klemensa XI, jeden Piusa VI.

39 Rodzaj amuletu, na którym wyryte było słowo *abraxas*.

40 Przypuszczalnie Order Orła Białego.

Dwadzieścia jeden medali z Polski. Jeden Jana Kazimierza, jeden Króla Michała, trzy Jana Sobieskiego, osiem Króla Stanisława Augusta, dwa inne wybite na własne zamówienie, jeden dla księcia Lubomirskiego Marszałka Wielkiego Koronnego, inny biskupa Naruszewicza, jeden pośmiertny księcia Bogusława Radziwiłła, dwa dla córki Luizy Karoliny, dwa inne na specjalne okazje.

Dwa fałszywe hebrajskie szkle.

Trzy na śluby kilku wspaniałych przedstawień.

Dwa inne na kościelne ceremonie.

Jeden na protestancki jubileusz.

Cztery określone wątpliwie lub pobożne [?].

Brązy

Dziewięćdziesiąt jeden medali rosyjskich od Piotra Wielkiego do Katarzyny II.

Jeden z Francji.

Jeden z Polski.

Dziewięć szczególnych rosyjskich.

Dwa Woltera i Rousseau.

Monety współczesne

Srebrne.

Écu i pół Écu.

Cesarzy niemieckich cztery.

Książąt cesarskich i miast imperium 14.

Z Hiszpanii trzy.

Z Polski cztery.

Z Rosji jeden.

Z Wenecji dwa.

Z Genui jeden.

Z Siedmiogrodu jeden.

Monety często spotykane srebrne i bilon.

Z Polski. Przed Zygmuntem I.

Pięć Zygmunta I.

Trzy Zygmunta Augusta.

Jeden Stefana Batorego.

Czterdzieści Zygmunta III.

Czterdzieści pięć Jana Kazimierza.

Jeden Jana Sobieskiego.

Czterdzieści osiem różnych królów w bilonie.

Z krajów zagranicznych Polsce 34 pomiędzy którymi mała moneta angielska z królem Ethelred i jeden grosz praski szeroki Karola I.

Miedź.

Pięćdziesiąt osiem sztuk monet miedzianych współczesnych mało ważnych.

Kolekcja monet złotych, srebrnych i miedzianych z różnych krajów.

Jest dość kompletny zbiór monet złotych, srebrnych i miedzianych, które są używane w następujących krajach:

Rzymie i Państwie Papieskim, Wiedniu i Królestwie Austriackim, Francji, Hiszpanii, Anglii, Państwie Królewskim Sardynii, Prusach, Republice Weneckiej, Republice Holenderskiej, Republice Szwajcarskiej. Republice Lukki, Republice Raguzy, saksoński, bawarski, lotaryński, Miasta Hamburga, Gdańska i Torunia.

Należy dodać dwa stare dukaty węgierskie, jedną monetę złotą rosyjską Piotra Wielkiego. Jeden dukat Księżnej Krystyny i jeden podwójny dukat prałata niemieckiego.

Tablice z mozaikami

Dwie tablice około 9-calowe kwadraty wykonane w technice mozaiki rzymskiej, które na pozór są antyczne, z których jedna jest najwyraźniej starożytna, przez co w bardzo znacznej cenie.

25 innych tablic tego samego rodzaju w technice mozaiki florenckiej⁴¹, to znaczy z kamieni twardych obrazujących owoce, kwiaty i ptaki.

Bizuteria

Szafa całkowicie wypełniona dziełami z kości słoniowej i bursztynu, a także obrazy w emalii i w miniaturze, dużo pierścieni, oprawione pierścienie, etui, tabakiery, kamee w muszli, perła, korale, puchary i inne wazy kamienne cienkościenne i wszelkiego rodzaju biżuteria.

Na koniec można znaleźć jeszcze bardzo dużą liczbę modeli ciekawych instrumentów precyzyjnych matematycznych, optycznych, fizycznych itd. zestawy kompletne i wybór przeznaczonych do doświadczeń elektrycznych (z prądem). Osobliwości najbardziej poszukiwane te, co z odległych krajów, jak z Chin, Tahiti i tak dalej i tak dalej.

2. Spis zbiorów należących do „gabinetu sztuki” według rosyjskojęzycznego rękopisu *Spis Каталог искусственному кабинету V.M. Severgina i A.F. Sevastjanova*⁴²

Katalog gabinetu sztuki

Skrzynia nr 23, a w niej medale na tablicach (planszach), które są oznaczone liczbami:

Tablica nr 1: na niej brązowe medale rosyjskie – 17.

[Tablica] nr 2: [na niej] rosyjskie brązowe medale – 32.

[Tablica] nr 3: [na niej] rosyjskie brązowe medale – 33.

41 Mozaika florentyńska (*pietra dura*). W 1588 r. wielki książę Ferdynand I Medyceusz założył we Florencji warsztat mozaiki *Opificio delle pietre dure*. Jest to rodzaj „inkrustacji kamieniem” bez inkrustacji podłoża, a cienkie, różnokolorowe kamienne płytki naklejane były na kamienną podstawę. Por. D.D. Nowgorodowa, *Museum Gottwaldianum i jego losy w Rosji*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” t. 46, 2018, nr 3, s. 118–119.

42 SPbF ARAN, Rkps SPbF ARAN, P IV op. 1, D 148, k. 117 v.–123 v. Odreźna kopia rękopisu. Tłumaczenie zgodnie z normami współczesnej pisowni i interpunkcji; składnia i styl dokumentu jak w rękopisie.

[Tablica] nr 4: [na niej] rosyjskie brązowe medale – 22; dwa medale z złotego stopu metali – 2.

[Tablica] nr 5: [na niej] małe miedziane stare monety rosyjskie i inne – 58.

[Tablica] nr 6: [na niej] monety różnych narodów europejskich: złote – 12, srebrne – 81, miedziane – 28.

[Tablica] nr 7: [na niej] monety różnych narodów europejskich: złote – 15, srebrne – 115, miedziane – 41.

[Tablica] nr 8: [na niej] starożytne rzymskie monety i inne, małe srebrne – 230.

[Tablica] nr 9: [na niej] srebrne duże i małe monety genewskie i inne – 178.

Tablica nr 10: na niej są szwedzkie i inne srebrne medale lub ze stopów – 35.

[Tablica] nr 11: [na niej] srebrne medale i monety polskie różnych rozmiarów⁴³, w tym jeden z wizerunkiem Bonapartego – 38.

[Tablica] nr 12: [na niej] złote medale duże i małe rosyjskie i inne – 17.

[Tablica] nr 13: [na niej] miedziane monety antyczne różnych narodów – 82.

[Tablica] nr 14: [na niej] różne antyczne miedziane monety – 169.

Razem: 1205.

W tej skrzyni są:

1. Mozaikowe obrazy, w tym florenckie marmurowe i z dendrytami, łącznie – 31.
 2. Drukowana praca Schaeffera⁴⁴ o wykonaniu papieru z próbkami papieru z różnych roślin – 1.
 3. Notes biały wyszywany koralikami.
 4. Książka z wieloma odciskami różnych medali i obrazków na gipsie – [1].
 5. Dwa małe kawałki czworokątnej żółtawej chińskiej materii – 2.
 6. Czterdzieści kawałków materii z Otagiti⁴⁵ i innych z wysp Morza Południowego – 40.
 7. Czapka i dwa chodaki⁴⁶ specjalnego tkania z tego samego miejsca – 3.
- [Razem:] 48.
8. Stamtąd wyplatany wiklinowy kosz, a w nim sześć motków przędzy stamtąd i 17 kawałków tkania stamtąd – 17.
 9. Jeden chiński pas – 1.
 10. Dwie klamki do drzwiczek z kości – 2.
 11. Dwie japońskie rurki – 2.
 12. Jedna chińska zabawka w pudełku – 7⁴⁷.
 13. Dwa metalowe cylindryczne zwierciadła optyczne z rysunkami do nich – 2.
 14. Jedno stożkowe lustro metalowe z rysunkami do niego należącymi – 1.
 15. Mała kamera obscura – 1.
 16. Teleskop – 1.
 17. Biały tkany koc leżący między pracami z wyspy Otagiti⁴⁸ – 1.

43 Wyraz *величина* może odnosić się do rozmiarów lub do wartości.

44 Odnosi się do pracy Jacoba Schaeffera, *Versuche und Muster ohne alle Lumpen oder doch mit einem geringen Zusätze derselben Papier zu machen*, t. 1–1, Ratyzbona 1765..

45 W dokumencie – *Отагити*. Otagiti - jedna z nazw wyspy Tahiti

46 Obuwie z konopi, łyka, słomy.

47 Pomyłka w trakcie kopiowania

48 W dokumencie – *Отагити*.

Skrzynia nr 24, w niej:

1. Kamera obscura duża – 1, a w niej:
 2. Dwie chińskie zabawki ze sprężynami - jedna łódka, a druga żółw z kiwającą głową – 2.
 3. Trzy chińskie piramidy – 3.
 4. Chińska gliniana mała statua – 1.
 5. Waga hydrostatyczna z przyborami – 1, a w niej:
 6. Trzy areometry i kilka szklanych klakierów⁴⁹ – 3.
- [Razem]: 40.
7. Fizyczne narzędzie do pomniejszania planów?⁵⁰ – 1.
 8. Inne podobne? – 1.
 9. Amerykańska kanka – 1, a w niej:
 10. Dwa pryzmaty – 2 i
 11. Kielich szklany czerwony z obramowaniem – 1.
 12. Dwie zapalające szkła – 2.
 13. Dwie miedziane pompy fizyczne, jedna – należąca do pompy powietrznej – 2.
 14. Miedziana luneta – 1.
 15. Duże szkła zapalające – 1
 16. Tabela papierowa do poznania równania słonecznego, *Équation solaire*⁵¹ – 1.
 17. *Mécanéclipse, ou manière de trouver les éclipses* [lub jak znaleźć zaćmienia]⁵².
 18. Chiński ustnik – 1.

Skrzynia lub szafka nr 25.

1. Maszyna elektryczna z przyrządami – 1.
2. Szkło zapalające – 1.
3. Słomiany przyrząd do pisania – 1.
4. Kapelusz indyjski – 1.
5. Korona z indyjskich czerwonych piór – 1.

[Razem:] 20.

Skrzynia nr 26, zawiera antyki:

1. Antyczna miedziana misa z różnymi małymi miedzianymi antykami, takimi jak pierścionki, klucze itp. – 1.
2. Miedziany antyczny kubek, w nim dwa łańcuszki, kula i napastrzek – 4.
3. Bezmian stary⁵³ – 1.
4. Łyżka – 1.
5. Trzy szpilki miedzi – 3.
6. Gręple – 1.
7. Świecznik – 1.
8. Dwie piki – 2.
9. Toporek – 1.

49 Tuba do strzelania np. z konfetti.

50 Znak „?” w dokumencie.

51 Odnosi się to do określenia różnicy między średnim czasem słonecznym a rzeczywistym czasem słonecznym.

52 Cały opis po francusku. *Mécanéclipse* – przyrząd, za pomocą którego łatwo jest znaleźć zaćmienia zarówno Słońca, jak i Księżyca.

53 Rodzaj wagi.

10. Lampa na nodze – 1.
11. Kubek – 1.
12. Stopa do świecznika – 1⁵⁴.
13. Dziesięć różnych wizerunków człowieka – 10.
14. Kula składana fizyczna z brązu do wyciągania powietrza i rozdzielania – 1.
15. Model przędzarki wykonany z białego metalu – 1.
16. Osiem waz etruskich⁵⁵ – 8.
17. Dwa małe bożki lakierowane, glina – 2.
18. Dwanaście starożytnych lamp – 12.

[Razem:] 52.

19. Pięć glinianych lacrimatoriów⁵⁶ – 5.
20. Pięć szklanych lacrimatoriów – 5.
21. Trzy czarki z czerwonej gliny – 5 [sic!].
22. Pięć małych kubków etruskich – 5.
23. Jeden gliniany bożek – 1.

[Razem:] 21.

Skrzynia nr 27.

1. Marmurowa hydra⁵⁷ – 1.
2. Kociołek ze steatytu – 1.
3. Etruska czarka z uszkami – 1.
4. Pucharek etruski – 1.
5. Osiemnaście różnych naczyń etruskich – 18.
6. Gliniana mała – 1.
7. Czarka ze steatytu z 4 małymi starożytnymi postaciami – 5.
8. Duży róg z kości słoniowej – 1.
9. Skórzany worek lub rodzaj torby⁵⁸ – 1.
10. Model tokarki – 1.
11. Pompa wykonana z białego metalu – 1.

Skrzynia nr 28.

1. Dwie pompy powietrzne – jedna duża, druga mała – 2.

[Razem:] 34.

2. Kosmoplan P. Dimara [?] – 1.
3. Model wałka z korbką – 1.
4. Model rury przeciwpożarowej – 1.
5. Dwa patyczki: jeden szylkretowy, a drugi z kość nosorożca, z których pierwszy podarował cesarz Paweł I, a drugi cesarzowa Maria Fiedorowna – 2.
6. Termometr duży, o specjalnym układzie, złożony, z zawiniętą rurką – 1.

Skrzynia nr 29.

1. Dwie proste maszyny elektryczne.

54 Pozycje 3–12 są połączone usztywnieniem ze znakiem – „W całości z metalu”.

55 W oryginale *эмпырскух*.

56 *Lacrimatoria* (Izawnice) – małe naczynia (kule), do których zebrano łzy, przelane podczas pogrzebu i które pozostawiano przy szkielecie lub urnie.

57 Być może chodzi o naczynie, które nazywa się „hydria”.

58 Rodzaj worków, pudeł do różnych celów (na naboje, na narzędzia).

2. Model maszyny do toczenia – 1.
3. Dwie płyty antyczne uszkodzone – 2.
4. Szkło zapalające z lustrem – 1.
5. Różne rzeczy należące do fizycznych maszyn, takie jak łańcuchy, czarki, miedziane, butelki itp.⁵⁹

[Razem:] 12.

6. Szkło zapalające z armatką i zegarem słonecznym – 1.
7. Mały globus z innym oświetleniem, prawdopodobnie poruszający się, które należy złożyć, [i] rozdzielić – 1.

[Razem:] 14.

Skrzynia nr 30.

1. Trzy [modele] maszyn z kołami różnego rodzaju – 3.
2. Prawdopodobnie dwa modele pieców – 2.

Skrzynia nr 31.

1. Specjalny rodzaj wózka – 1.
2. Model tartaku – 1.
3. Dwa modele, prawdopodobnie pieców – 1 [sic!].

Te skrzynie są w skrzyni ze znakiem „C. Nr 44.”

Skrzynia nr 32.

Zawiera małe skrzynki nr 1, 2, 4, 7, 9, 10, 11, w tym apteczkę, które należą do gabinetu sztuki i poniżej są oznaczone literą „Z”.

Skrzynia nr 33.

1. Astrolabium – 1.
2. Mikroskop złożony – 1.
3. Pozostałe małe skrzynki tego gabinetu, oznaczone znakiem „Z”, a mianowicie nr 3, 5, 6, 8, 12, 13.

Z gabinetu sztuki małe skrzynki leżące w dużych skrzyniach nr 32 i 33.

1. Puchar ozdobiony rzeźbami z kości słoniowej – 1; w nim:
2. Sześćdziesiąt różnych kamieni, a spoza katalogu jeszcze dziesięć; łącznie – 70, niektóre z nich są wykonane ze szkła.

Nr 2.

1. Ukrzyżowanie Chrystusa, wykonane z bursztynu – 1.

Nr 3.

1. Szkatułka uszyta z jedwabiu, z połączoną miedzią – 1; w tym:
2. Dwa krucyfiksy - jeden bursztynowy, a drugi z kości – 2.
3. Osiemnaście różnego rodzaju wyrobów z bursztynu – 18.
4. Mały rydwan koralowy z dwoma psami – 1.

Nr 4.

1. Szkatułka ozdobiona rzeźbionymi pracami z kości – 1; w niej
2. Pięć rzeźbionych igielnic z kości słoniowej – 5.
3. Pięć rzeźbionych portretów z kości słoniowej w czarnych ramkach – 5.

[Razem:] 105

59 Ilość nieokreślona.

4. Jedno rzeźbione z kości słoniowej czółno – 1.
 5. Dwa jaja – jedno wyrzeźbione, drugie gładkie – 2.
 6. Skrzynia wyrzeźbiona – 1.
 7. Masa perłowa podobna do migdałów – 1.
 8. Lornion w perłowej oprawce ze srebrem – 1.
 9. Dwa kolejne obrazki z kości w drewnianych ramach oraz jeden portret z kości w złoczonej ramie – 2.
 10. Przybornik z chalcedonu pusty – 1.
 11. Mała tabakierka z kości – 1.
 12. Piętnaście małych miniaturowych portretów – 15.
 13. Turkusowy kamień otoczony czystym kryształem – 1.
 14. Dwie pary antycznych kolczyków z szarego chalcedonu z białymi główkami i innymi figurami, jedna złamana – 2.
 15. Trzy pierścienie, z których jeden mozaikowy, przedstawia gołębicę, drugi – z brązowego opala, a trzeci jaspisowy – 3.
 16. Dwa złote pierścienie – 2.
 17. Sygnet z agatu mszystego i rzeźbionego agatu – 1.
 18. Sześć pierścieni antycznych miedzianych lub żelaznych – 6.
 19. Pięć białych portretów z biskwitu – 5.
- Nr 5. Proste pudełko; w nim:
1. Chińska mała skrzynka – 1, w której:
 2. Dwa małe, okrągłe rzeźbione obrazy – 2.
- [Razem:] 48.
3. Dwa igielniki kościane, bardzo małe – 2.
 4. Malutki kościany wazon – 1.
 5. Druciany pająk – 1.
 6. Mały kościany obraz – 1.
 7. Mała chińska skrzyneczka – 1; w której:
 8. Dwie kościane krówki – 2.
 9. Kościany wyobrażenie kobiety na szkle – 1.
 10. Słomiane pudełko – 1.
 11. Osiem małych bursztynów – 8.
 12. Dwadzieścia różnych szlifowanych kamieni – 20.
 13. Okrągła drewniana tabakierka w miedzianej oprawie z awanturynem u góry – 1, a w niej:
 14. Koralki z bursztynu i jaspisu – 2.
 15. Tabakierka z brekcji⁶⁰ – 1; i w tym:
 16. Koralki z bursztynu i nóżka perłowa – 1.
 17. Tabakierka ze skorupy żółwia w formie skrzyneczki – 1, a w niej:
 18. Koralki z bursztynu – 1.
 19. Tabakierka z lawy, a w niej mozaikowe wyobrażenie wazy – 2.

60 Inaczej druzgot, okrucowiec – zlitfikowana skała okrucowa.

20. Mała srebrna tabakierka przedstawiająca Fryderyka Wielkiego i wydrukowane strony opisujące jego czyny – 1.
 21. Trzy kościane pudełka, w tym jedno rzeźbione – 3.
 22. Tabakierka agatowa, góra i dół z małymi kryształkami czerwonego kwarcu – 1.
[Razem:] 52.
 23. Kielich z rogu z kościaną nóżką – 1; a w nim:
 24. Kościane rzeźbione jajko – 1, a w nim:
 25. Orzech włoski też z rzeźbą – 1.
 26. Spodek złożony z maleńką wazą – 1.
 27. Ukrzyżowanie Chrystusa wyrzeźbione w drewnie – 1.
 28. Matka Boża z kości w kościanej arce – 1.
 29. Trzy tabakiery ze steatytu – 3.
- Nr 6. Skrzynia prosta; w niej:
1. Kościana szkatułeczka na nóżkach z rzeźbionymi kwiatuśkami, zepsuta – 1.
 2. Kościane wyobrażenie kobiety z dwojgiem dzieci – 1.
 3. Marmurowy biały podnózek skręcony – 1.
 4. Okrągły kościany przedmiot z różnymi wyobrażeniami – 1.
 5. Dwa kościane obrazy czworokątne – 2.
 6. Dwa kolejne rzeźbione kościane obrazy – 2.
 7. Kościany Apollo – 1.
 8. Kościany świecznik na drewnianej nodze – 1.
 9. Igielnik z białego marmuru – 1.
 10. Drewniane pudełeczko z małymi kościanymi kręglami – 1.
 11. Kościane wyobrażenie kobiety z koroną – 1.
 12. Dwie chińskie szeleszczące kulki – 2
 13. Dwa maleńkie medalioniki za szkłem – 2.
- [Razem:] 27.
- Nr 7. Skórzany futerał; w nim:
1. Kula rzeźbiona z wieloma kulkami w środku; leży w dwóch czarkach, podobnych do etruskich – 2.
 2. Kościana korona w drewnianej rzeźbionej misie – 1.
 3. Dwie kościane solniczki – 2.
 4. Osiem wskaźników z kości, które można rozdzielić na dwie części – 8.
- Nr 8. Skrzynka drewniana; w niej:
1. Dwa kościane ostrzarka z ostrzałką – 1.
 2. Maleńka geoda⁶¹ – 1.
 3. Mały świecznik kościany na drewnianej nóżce – 1.
 4. Łódka perłowa – 1.
 5. Dwa portrety kościane – 2.
 6. Miotłka jedwabna – 1.
- Nr 9. Skrzynia z przegródkami; w niej:
1. Kościane wyobrażenie świętego z krzyżem – 1.

61 Przestrzeń masy skalnej wypełniona minerałem.

2. Siatka srebrna – 1.
3. Krucyfiks rzeźbiony w kości z kadzielnicą – 1.
4. Kościany igielnik zręcznie wytoczony – 1.
5. Wykonany z rogu puchar z kilkoma wewnątrz – 1.

[Razem:] 25.

6. Pisanka? – 1.
7. Jajko rzeźbione – 1.
8. Kościana krówka z kwiatkami – 1.
9. Dwie figurki kościane z kwiatami – 2.
10. Trzy noże: mogą być trujące? – 3.
11. Tarka z kością; może być trująca? – 1.
12. Nożyk z igłami; może być trujący? – 1.
13. Chińskie figurki trzy – 3.
14. Chińska srebrna moneta – 1.

Nr 10. Prosta skrzynka, w niej:

1. Drewniana beczupeczka z wieloma w niej leżącymi drewnianymi kubkami – 1.
2. Zepsuta, wykonana jak tabakierki, perłowa tabakierka z niebieskim kamieniem u góry, a w nim trzy koraliki – dwa agatowe i jeden gagatowy – 3.
3. Cztery portrety żółte kościane na czarnym łupku – 4.
4. Woskowe wyobrażenie grającej kobiety na czarnym łupku – 1.
5. Biały obraz mężczyzny z biskwitu – 1.
6. Mały obraz Zbawiciela w żółtej arce z wizerunkiem świętych – 1.

[Razem:] 25.

7. Perłowy nadłamany wachlarz – 1.
8. Znaki muzyczne z cyframi na drewnie – 1.
9. Ośiem obrazów artyleryjskich dział, bardzo małych, na drewnie – 8.
10. Buty konopne – 1.
11. Jeszcze buty z konopi większe – 1.
12. Żółta łyżka kościana – 1.
13. Trzepaczka drewniana – 1.

Nr 11. Skrzynka prosta, w niej:

1. Szklane pudełko, umiejętnie wykonane, malowane – 1.
2. Trzy filiżanki ze spodkami marmurowe – 3.
3. Jedna filiżanka oprawiona agatowa – 1.
4. Jaspisowe korale – 1.
5. Dwie chińskie misy i jeden spodek – 2.
6. Chiński nożyk z igłami wykonanymi z kości, może być trujący – 1.

Nr 12. Skrzynka prosta; w niej:

1. Fizyczne narzędzie z lampami do wskazywania ciągliwości [?] metali – 1.
2. Drewniany mikroskop – 1.
3. Mały drewniany mikroskop, prosty, z małymi kamykami – 1.
4. Rodzaj drewnianego zegara słonecznego – 1.
5. Bardzo mały wskaźnik wiatru – 1.

[Razem:] 28.

Nr 13. Skrzynka prosta; w niej:

1. Drewniany model wałka z korbką (uchwytem) – 1.
2. Model maszyny do prasowania wstążki? – 1.
3. Model pieca pokojowego – 1.
4. Termometr – 1.
5. Błazniana latarnia magiczna – 1.

[Razem:] 7.

Koniec małych skrzynek leżących w dużych skrzyniach nr 32 i 33.

Nr 34. Skrzynia; w niej:

1. Trzy duże wazy etruskie – 3.

[2] Chińska korona zrobiona z goździków – 1.

[3] Kubek kamienny malowany, zepsuty, antyczny – [1].

Nr 35. Skrzynia; w niej:

Duży model młyna; [z] bardzo prostą maszyną elektryczną i głową Meduzy

Nr 36.

1. Duży model maszyny z żarnem – 1.
2. Koło z obręczą z obracającą się wskazówką do określenia ruchu kół.

Nr 37. Skrzynia; w niej:

bardzo prosta maszyna elektryczna?

Ta skrzynia leży pod numerem 35 i głowa Meduzy.

Nr 38. Skrzynia; w niej:

1. Dwa modele maszyny do wbijania pali.
2. Jeszcze dwa modele.
3. Duże talerze, laka, malowane, antyczne.
4. Kościane wyobrażenie człowieka.
5. Chińska zabawka.

Nr 39. Skrzynia; w niej:

Dwa duże modele maszyn.

Dwa porcelanowe bukiety pod szkłem.

Skrzyneczka z małymi muszlami.

Ryba mała w szklanym pudełku.

№ 1. Каталог

Каталог
 Императорскому Кабинету естественной
 истории при Императорском Училище
 Императорских Академиков
 в Санктпетербурге
 в старом издании 1808 года

Листок № 7.

Видов известняков	20
Видов известняков	230
Меловые	18
Кремни известняков	11
Кремни с кварцитами	16
Мраморы: Красноватые и беловатые	81
Мраморы Французские, Писарские и Паризские	
Мраморы Немецкие	62
Мраморы Швейцарские	20
Мраморы Сибирские	21
Листок № 8	676
Мраморы Немецкие и Французские с продолжением списка	350
Разных окрасочных камней, мраморы, граниты и пр.	168

№ 1. Каталог

Каталог
 Императорскому Кабинету естественной
 истории при Императорском Училище
 Императорских Академиков
 в Санктпетербурге
 в старом издании 1808 года

Листок № 7.

Видов известняков	20
Видов известняков	230
Меловые	18
Кремни известняков	11
Кремни с кварцитами	16
Мраморы: Красноватые и беловатые	81
Мраморы Французские, Писарские и Паризские	
Мраморы Немецкие	62
Мраморы Швейцарские	20
Мраморы Сибирские	21
Листок № 8	676
Мраморы Немецкие и Французские с продолжением списка	350
Разных окрасочных камней, мраморы, граниты и пр.	168

Рис. 1 и 2. SPbF ARAN, Rkps SPbF ARAN, P IV op. 1, D 148, k. 113, Каталог искусственному кабинету (widok oryginalny i w świetle UV).

Addition
 à l'Exposé du Cabinet d'Histoire
 Naturelle de Siemiatycze
 Contenant les productions de l'Art.
 Le genre décrit de la principale Tableaux pour
 l'histoire naturelle, ne s'empêchoit pas de s'occuper
 jusqu'à un certain point, de ce qui doit son existence
 à l'industrie humaine, et contribue à la perfection
 de nos connaissances. On en trouvera une preuve
 dans la liste très abrégée que nous donnons.

Antiquités
 1.
 Médailles Antiques.

Une suite en grand bronze de quatre vingt médailles
 imprimées de la plus belle conservation et beaucoup
 de revers rares. Elle commence à Jules César et finit
 en Gallaire. Les médailles les plus rares de cette suite
 sont Auguste avec sa tête. Tibère avec sa tête, Néron
 Octius Cæsar, Indus Julianus, Quadrantius, Baltha
 Cortiana, Paulina, Maximus Cæsar, les deux Gor
 diens Africains, le père et le fils, Baltha, Pupien
 Quintus Horrennius, Hostilian; Claudius, Otho d'An
 toine et Pertinax d'Égypte Nécessairement fautive, comme
 le Pertinax. L'avis est certainement faux, comme

et d'ambre, comme aussi de peintures en ornael et
 en mignolures, beaucoup de bagues, montées d'étoiles,
 de labretes, de coquilles taillées en cornes, de perles,
 de coraux, de tiges et autres choses en pierres fines
 et toutes sortes de bijoux.

Enfin on y trouve encore un très grand nombre
 de modèles curieux d'instrumens précieux de
 mathématique, d'optique, de Physique etc. des af
 fortimens complets et choisis pour les expériences
 électriques. Des curiosités les plus recherchées
 de pays lointains, comme de la Chine, d'Ostete
 de. de. Azummasi, de plusieurs autres
 pour l'usage de l'École de Siemiatycze.

В продолжении Списка
 продолжения списка
 продолжения списка
 продолжения списка

Рис. 3. и 4. SPbF ARAN, Rkps SPbF ARAN, P IV op. 1, D 148, k. 45 v i 49 v., Addition à l'Exposé du Cabinet d'Histoire Naturelle de Siemiatycze contenant les productions d'Art.

Ryc. 5 i 6. Awersy i rewersy. Medale: na 300 rocznicę przyłączenia Prus do Polski, 1754; Johann Georg III (1680–1691), na pamiątkę wyzwolenia Wiednia z tureckiej niewoli, 11 września 1686; Engelbert Kettler, na zawarcie pokoju westfalskiego, 1648. Monety: Denar angielski z XI w. w czasów Ethelreda II (978–1016); imitacja szekła hebrajskiego, XVIII w.; Hesse-Darmstadt. Ernst Ludwig, 10 krajcarów, 1717. Ze zbiorów archiwum Narodowego Muzeum Sztuk Pięknych im. A.S. Puszkina.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Filia Archiwum RAN, St. Petersburg:

Rkps SPbF ARAN, P IV op. 1, 148 (210 k); 1, 2-1801, 10; P IV 1, 149 (15 k.).

Rkps SPbF ARAN, F. 1. Op. 1a. D. 4. k. 950, Op. 1a. D. 4.k. 966–967.

Rkps SPbF ARAN, P IV op. 1, D 148, k. 13–49. *Exposé sommaire de l'état actuel du cabinet d'histoire naturelle formé à Siemiatycze en Podlasie par J.A. la feue Princesse Donairiere Jabłonowska Palatine de Braclaw. Née P. Sapieha. D'après le relevé qui en a été fait en mois Août 1801.*

Rkps SPbF ARAN, P IV op. 1, D 148, k. 117 v. – 140 v. Katalog.

Źródła drukowane

Bergerówna J., *Księżna pani na Kocku i Siemiatyczach*, Lwów 1936.

Bernouill J., *Podróże po Polsce 1778*, [w:] *Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. 1, Warszawa 1963, s. 227–476.

Chmielowski B., *Nowe Ateny*, t. 1, Lwów 1745.

Diariusz bytności Najjaś. PANA w Siemiatyczach, dobrach J.O. Xiężny Jejmcı Anny z Xiążąt Sapiehów Jabłonowskiej Wdziny Braclawskiej, „Korespondent Krajowy i Zagraniczny”, Dodatek do nr 99, z 10 XII 1793 r., s. 2028–2209.

Dziennik podróży Stanisława Staszica 1789–1805, wyd. Cz. Leśniewski, Kraków 1931.

M[niszech] M., *Myśli względem założenia Musaeum Polonicum*, „Zabawy przyjemne i pożyteczne z różnych autorów zebrane” t. 11, 1775, cz. 2, s. 211–226.

Procès-verbaux des séances de l'Académie Impériale des Sciences Depuis sa fondation jusqu'à 1803, t. 4, 1786–1803, St. Petersburg 1911.

Severgin V.M., *Zapiski puteshestvija po zapadnym provincijam Rossijskogo gosudarstva, ili mineralogicheskie, khozjajstvennye i drugie primechanija, uchinennye vo vremja proezda cherez onye v 1802–1803*, St. Petersburg 1803.

Literatura przedmiotu

Arabas I., *Losy kolekcji księżnej Anny Jabłonowskiej na podstawie dokumentów z Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk w St. Petersburgu*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 54, 2009, nr 2, s. 95–108.

Arabas I., Smirnowa N.M., Krasnobajewa J., Kowalenko S.A., *Ocalałe z moskiewskiej pożogi: materialne ślady świetności przyrodniczej kolekcji księżnej Anny Jabłonowskiej*, „Cenne, Bezcenne/Utraczone” 2013, nr 1–4, s. 12–17.

Arabas I., Bodnar L., *Istochniki po izucheniyu Natural'nogo kabineta knyagini Anny Yablonovskoj v fondah Sankt-Peterburgskogo filiala Arhiva RAN*, [w:] *Millerovskie chteniya – 2018: Preemstvennost' i tradicii v sohraneni i izuchenii dokumental'nogo akademicheskogo naslediya: Materialy II Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, 24–26 maya 2018 g.*, red. I.V. Tunkina, Sankt-Peterburg 2018 (*Ad fontes. Materialy i issledovaniya po istorii nauki*, vypusk 14), s. 263–279.

Betlej A., *Sibi, Deo, posteritati. Jabłonowscy a sztuka w XVIII wieku*, Kraków 2010.

Betlej A., *Polish Art Collections in Brühl's Time. The Case of the Collection of Joseph Alexander Jabłonowski*, [w:] *Heinrich Graf von Brühl (1700–1763). Ein sächsischer Mäzen*

- in Europa. Akten der internationalen Tagung zum 250. Todesjahr, red. U.C. Koch, C. Ruggero, Drezno 2017, s. 449–461.
- Brzezina K., *Gabinet osobliwości Hieronima Floriana Radziwiłła w Białej*, „Studia Podlaskie” t. 7, 1997, s. 5–20, DOI 10.15290/sp.1997.07.01.
- Brzezina-Scheuerer K., *Między wiarą a wiedzą. Zainteresowanie księcia Hieronima Floriana Radziwiłła naturą i medycyną*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” t. 46, 2018, nr 3, s. 89–107, DOI 10.12775/KLIO.2018.034.
- Daszkiewicz P., Bauer A., *Specimens from the Second Collection of Albertus Seba in Poland: the Natural History Cabinet of Anna Jabłonowska (1728–1800)*, „Bibliotheca Herpetologica” t. 6, 2006, nr 2, s. 16–20.
- Eco U., *Szaleństwo katalogowania*, Poznań 2009.
- Jagodzińska K., *Czas muzeów w Europie środkowej. Muzea i centra sztuki współczesnej (1989–2014)*, Kraków 2014.
- Księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska (1728–1800) w 200. rocznicę zgonu*, red. A. Wołek, Z.J. Wójcik, Siemiatycze 2001.
- Nowgorodowa D.D., *Museum Gottwaldianum i jego losy w Rosji*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” t. 46, 2018, nr 3, s. 109–137, DOI 10.12775/KLIO.2018.035.
- Partyka J., *Między scientia curiosa a encyklopedią*, Warszawa 2019.
- Pomian K., *Zbieracze i osobliwości: Paryż – Wenecja XVI–XVIII wiek. Drogi kultury europejskiej: trzy studia*, tłum. A. Pieńkos, Warszawa 1996.
- Rosset T.F. de, *Kolekcja artystyczna – geneza, rozkwit, kryzys*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” t. 45, 2014, s. 253–285, DOI 10.12775/AUNC_ZiK.2014.010.
- Śledzianowska M., *Zainteresowania kolekcjonerskie Teofili Konstancji z Radziwiłłów Morawskiej, Walerii ze Stroynowskich Tarnowskiej i Izabeli z Flemmingów Czartoryskiej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 57, 2012, nr 3–4, s. 181–192.
- Targosz K., *Kolekcjonerki XVIII wieku Anna Jabłonowska i Teofila Konstancja Morawska i ich zbiory przyrodnicze*, [w:] *Kobieta epok dawnych w literaturze, kulturze i społeczeństwie*, red. I. Maciejewska, K. Stasiewicz, Olsztyn 2008, s. 313–337.
- Targosz K., *Z korespondencji Anny Jabłonowskiej ze Stanisławem Augustem Poniatowskim*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 53, 2008, nr 1, s. 69–81.
- Topol O., *Deliss, płaszczyzny percepcji*, [w:] *Muzeum sztuki. Antologia*, Kraków 2005, s. 401–410.
- Wójcik Z., *Aleksander Sapieha i warszawskie środowisko przyrodnicze końca XVIII i początku XIX w.*, „Prace Muzeum Ziemi” t. 15, 1970, s. 3–206.
- Zawartko-Laskowska M., *Mecenat naukowy Stanisława Augusta i jego przyrodnicze pasje*, „Kronika Zamkowa” 2008, nr 1–2, s. 65–112.

Podziękowania

Prezentowany artykuł mógł powstać dzięki podpisaniu umowy pomiędzy IHN PAN i Archiwum RAN w St. Petersburgu, za co składam podziękowane dyrektorowi Instytutu dr. hab. Jackowi Soszyńskiemu, prof. PAN.

dr hab. **Iwona Arabas**, prof. PAN, kierowniczka Pracowni Historii Nauk Przyrodniczych i Medycznych Instytut Historii Nauki PAN (w Instytucie od 1986 r.), wykładowczyni historii farmacji na Wydziale Farmaceutycznym WUM (od 2009 r.), kierowniczka Muzeum Farmacji im. mgr farm. Antoniny Leśniewskiej Oddział Muzeum Warszawy (1997–2019). Wiceprzewodnicząca Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN, członkini *International Academy for the History of Pharmacy* i członkini honorowa Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego.

e-mail: iarabas@wp.pl

dr **Larysa Bondar**, sekretarz naukowy Filii Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk, St. Petersburg (od 2004 r.), wykładowczyni języków starożytnych i teorii komunikacji międzykulturowej w St. Petersburgskim Uniwersytecie Technologii Zarządzania i Gospodarki (od 2005 r.), profesorka wizytująca Uniwersytetu Lanzhou (Chiny) (od 2019 r.), członkini Państwowej Komisji Akredytacyjnej Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego o specjalności „Historia” (2020 r.), członkini *Internationale Georg-Wilhelm-Steller-Gesellschaft* (Halle, Niemcy), członkini kolegium redakcyjnego serii wydawniczej *Ad Fontes Series. Materials and Studies on the History of Sciences* (St. Petersburg).

Niniejsza praca została wykonana w ramach projektu Rosyjskiej Fundacji Badań Podstawowych (РФФИ) № 20-011-42010.

e-mail: l007@list.ru

Lidia Czechowicz, specjalistka Filii Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk, St. Petersburg (1976–1999, od 2008 r.), krytyk sztuki, restauratorka zdjęć kategorii wyższej, członkini Rady Konserwatorsko-Metodycznej Filii Archiwum RAN, laureatka Odznaki Honorowej RAN.

e-mail: levgld@mail.ru

Data zgłoszenia artykułu: 5 czerwca 2020

Data przyjęcia do druku: 3 sierpnia 2020